

MAGNA HUNGARIA NYOMÁBAN – BASKÍROK ÉS MAGYAROK

Baskíria és a baskír nép szerepe
a magyarok korai történetében

TRACING MAGNA HUNGARIA – BASHKIRS AND HUNGARIANS

The role of Bashkiria and the Bashkir people
in the early history of the Hungarians

Szerkesztők

KLIMA LÁSZLÓ – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

HUN-REN Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

BUDAPEST 2024

A kötet a PPKE-BTK-KUT-23-3 számú projekt,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatásával készült.
A grafikai munkát a PPKE BTK Mester és Tanítvány Kiválósági Program 2023 támogatta.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

HUN
REN

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

PAPCSÁK
ÜGYVÉDI IRODA

A kötet megjelenését támogatta a Papcsák Ügyvédi Iroda.

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeological Sciences
Volume 32

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Volume 10

© A szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6388-84-1

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

DOI: [10.55722/Arpad.Kiad.2024.10](https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2024.10)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni,
bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó
Major Balázs

Grafikus: Óvári Péter

Borító: auri grafika
Tördelés és layout: Váczi Gábor

TARTALOM

TÖRTÉNELEM ÉS HISTORIOGRÁFIA

SUDÁR BALÁZS

- A baskír-kérdés a magyar őstörténet-kutatásban 7
The Bashkir question in the research of early Hungarian history 18

GYÓNI GÁBOR

- A baskír–magyar problematika az oroszországi historiográfia tükrében 19
Башкиро-мадьярская проблематика в зеркале российской историографии 30

POLGÁR SZABOLCS

- A Kárpát-medence és a Volgai Bulgária kereskedelmi és kulturális kapcsolatai
a honfoglalás után 31
Trade and cultural contacts between the Carpathian Basin and Volga Bulgaria
(10th–13th Centuries AD) 44

UHRIN DOROTTYA

- Magna Hungaria* a 13. századi koldulórendi követek szemében 45
Magna Hungaria from the perspective of mendicant envoys 54

NYELVÉSZET

AGYAGÁSI KLÁRA

- A baskír nyelv helye a török nyelvek között, és a baskír nyelv volgai bulgár kapcsolatai 55
Место башкирского языка среди тюркских языков, возможные контакты
башкирского языка с волжско-булгарским языком 70

NÉPRAJZ

DALLOS EDINA

- A baskír hiedelmek és Ibn Fadlān 73
The first detailed record of Bashkir beliefs – Ibn Fadlān 922 80

SOMFAI KARA DÁVID

- Baskurt (baskír) epikus hagyomány (*kuba-jur*) 81
Baskurt (Bashkir) epic tradition (*kuba-jur*) 97

SOMFAI KARA DÁVID – AGÓCS GERGELY

- Baskurt népzene és néptánc 153
Bashkir Folk Music and Folk Dances 180

JULIJA ABSZALIMAJOVA – ANASZTÁZIA VERESS – EDUARD HABIBULLIN – RAFIL ASZILGUZSIN –
SZIRÁKI ZSÓFIA – FEHÉR TIBOR – JÁVORSZKY BALÁZS – NÉMETH ENDRE

- A keleti magyarok nyomai a baskír hagyományban 181
Traces of the Eastern Hungarians in the Basques: Genetics and folklore 199

ARCHEOGENETIKA

NEPARÁCZKI ENDRE

- Az Árpád-ház és a honfoglaló magyarság archeogenetikai adatokkal kimutatott kapcsolata
a Volga–Káma vidék népeivel 201
- The archaeogenetic link between the Árpád dynasty and the Hungarian conquerors
to the population of the Volga–Kama region 205

NÉMETH ENDRE – PÁSZTORY ÁDÁM – FEHÉR TIBOR

- A magyarok eredete az N-B539 marker tükrében 207
- The origin of the Hungarians in the light of the N-B539 marker 228

RÉGÉSZET

TÜRK ATTILA – KIM IGOR KONSZTANTYINOVICS – VJAZOV LEONYID ALEKSZANDROVICS – ÓVÁRI PÉTER

- Baskírföld és a Dél-Urál régészetének aktuális helyzete a magyar őstörténet szemszögéből 229
- Recent results of research on the early medieval archaeology of Bashkortostan
and the Southern Urals. A comprehensive overview from the perspective of early
Hungarian history 252

A BASKÍR–MAGYAR PROBLEMATIKA AZ OROSZORSZÁGI HISTORIOGRÁFIA TÜKRÉBEN

GYÓNI GÁBOR*

Absztrakt: A cikkben áttekintésre kerül a baskír–magyar problematika oroszországi historiográfiája. A 18. századtól fogva elterjedtté vált a vélemény a baskír–magyar rokonságról, a baskírok ugor eredetéről, azt is feltételezve, hogy a magyarok részesei voltak Baskíria középkori történetének. 1917 (1919) után megkezdődött az újonnan létrejött Baskír ASzSzK történettudományának intézményesedése, ám az új régészeti leletek értelmezése kapcsán még sokáig az inercia érvényesült („magyar” vonatkozásban). Az 1930-as évek terrorja pótolhatatlan veszteségeket okozott a történettudománynak, de például ennek „köszönhető” az is, hogy a 20. század elejének egyik legnevesebb orosz történésze, M. K. Ljubavszkij is elkezdett foglalkozni a baskír–magyar problémával ufai „száműzetése” idején. Témánk szempontjából talán a legtermékenyebb időszak volt az 1950-es évek második felétől terjedő korszak. Ekkor került elvetésre véglegesen a baskír–magyar rokonság elképzelése, és jelentősen kiszélesedett a kutatás régészeti és nyelvészeti bázisa. Az 1970-es évektől megfigyelhető tendencia egy eleinte óvatosan szkeptikus vélekedés a magyarok esetleges baskíriai jelenlétéről, ami a maga logikája szerint kiteljesedve a baskír nemzeti történetírásban immáron tagadja a magyar jelenlétet Baskíria területén (bár továbbra is vannak kutatók, iskolák, melyek ezt feltételezik). A cikk azt is demonstrálja, hogy még egy ilyen viszonylag szűk téma – mint a baskír–magyar kérdés – diskurzusát is jelentősen befolyásolják a nagy általános historiográfiai tendenciák.

Kulcsszavak: baskír–magyar problematika, oroszországi historiográfia, I. E. Fischer, M. K. Ljubavszkij, B. A. Szerebrennyikov, Ny. A. Mazsitov, V. A. Ivanov

BEVEZETÉS

Az alábbi írás historiográfiai áttekintés kíván lenni a baskír–magyar kérdésről, de nem abban az értelemben, hogy taxatív felsorolását adja annak, hogy ki és mit írt erről a problematikáról, hiszen ez a magyarországi közönség számára is jól ismert. Azokat a főbb tendenciákat kívánom bemutatni, amelyek meghatározták a vonatkozó oroszországi, uráli történeti irodalom fejlődését a baskír–magyar kérdés és a keleti magyarok esetleges, baskírokkal való kapcsolatainak vonatkozásában. Igyekeztem elsősorban a reprezentatívnak nevezhető irodalmat felhasználni a munka során, az anyaggyűjtésben 2015-ig jutottam.

Ez tehát egy historiográfiai áttekintés, amely értelemszerűen abból az elvi előfeltevésekből táplálkozik, hogy a baskír–magyar kérdés fentebb említett vonatkozásai, „megfejtései” is illeszkednek az aktuális történettudományi, intellektuális környezethez – bármilyen kicsiny, molekula nagyságú pontról is legyen szó az oroszországi történettudomány hatalmas univerzumában. A megismerés története izgalmas szellemi kaland. A historiográfia nemcsak egy kötelezően letudandó feladat, hanem annak a feltárása, hogy a tudásunk egy bizonyos területen milyen gondolati evolúción keresztül jutott el a mai szintre. Ez segíthet annak elkerülésében is, hogy régóta meglévő dolgokat valamiféle új szenzációként tálaljunk.

* ELTE BTK, Kelet-Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszék; 1088 Budapest, Múzeum körút 6–8. E-mail: dominus2006@yandex.ru

Azt igyekeztem feltárni, hogy mikor alakulnak ki az alapvető posztulátumok, ezek hogyan és minek a hatására változnak különböző intellektuális környezetben, mi az, ami tartósnak bizonyul, tovább él, és mi az, ami kiesik, és az egyes újítások milyen hatásra jelennek meg. Jelen esetben az oroszországi historiográfiát egyetlen gondolati egésznek tekintve, és a témát az oroszországi historiográfia részeként vizsgálva fontos leszögezni, hogy erről lesz szó, és nem a *baskír* historiográfiáról „nemzeti” értelemben. A történetesen baskír származású szerzők munkássága jelen esetben annyiban fontos, amennyiben hozzájárultak az oroszországi történetírás belüli gondolati evolúcióhoz. Az emigrációba került szerzők (mint a számunkra is jól ismert Tagán Galimdsán, Ahmetzaki Validi-Togan, Abdulkadir Inan és mások) objektív okok miatt kevésbé tudtak hozzájárulni ehhez a gondolati evolúcióhoz. Magyar szerzőkre csak akkor hivatkozom, ha van visszacsatolás.

Ez a téma elég régóta foglalkoztat, és nemcsak irodalmi vonatkozásai miatt: amikor Ufában jártam, mindannyiszor érezhető volt, főleg a Baskír Állami Egyetem szellemi közegében a baskír nemzet tudat elevensége. Ez tudományos kiadványokban is teret nyert, és hatással van a korai magyar történelem értelmezésére is.

A „KEZDETEKTŐL” 1917-IG

Andrej Golovnyov szerint a 18. században alakult ki Oroszország soknemzetiségű birodalomként való önidentifikációja¹ (az észak-eurázsiai népek „felfedezése” és klasszifikációja, az orosz birodalmiság népeket összefogó reprezentációja), amiben döntő szerepet játszott a nagy német (származású) tudós, a tudományos Szibéria-kutatás megalapozója, Gerhard Friedrich Müller által kezdeményezett, 1768 és 1774 között zajlott akadémiai expedíció. Az expedíciónak más kiemelkedő tudós is résztvevője volt, mint például Peter Simon Pallas és Iohann Gottfried Georgi. Az ő munkásságuk immáron a tudományos, kritikai irodalom részének tekinthető, amennyiben jelentős részben megalapozta a későbbi tudományos diskurzust és a baskír–magyar kérdésre is reflektált.

A magyarok egykori uráli, nyugat-szibériai tartózkodásának feltételezése persze már ezt megelőzően is felmerült. Ennek *irodalmi* példái jól ismertek Sigismund Herbersteintől Nicolaas Witsenig:² s ezek hatása nem lebecsülendő, de talán nem is felértékelendő – jellemző, hogy Witsen „Tartariáját” csak 2010-ben adták ki először teljes fordításban orosz nyelven. Az 1740-es években Szibériában tevékenykedő Iohann Eberhart Fischer (1697–1771) Müller nagyon részletes „témavezetése” és instrukciói mellett törekedett Oroszország népeinek a leírására is.³ Fischer Szibéria történetét kutatva immáron tudományos módszerekkel, írott kútfőket használva, nyelvi adatokat bevonva vetette fel a baskír–magyar problémát. Carpini és Rubruk 13. századi útleírásait idézve megállapította, hogy a baskírok eredete független a tatárokétól, bár „*azonos nyelvet beszélnek*”. Fischer azt feltételezte, hogy a „*paszkatir, baskir, basart, madzsar egy név és egy népet jelent*”, és hogy a régi baskír nyelvben, ha nem tűnt volna el, bizonyára sok magyar szót lehetne találni. Ugyanakkor az ő koncepciója szerint a magyarok már a 6. századtól délen éltek – amire nyelvészeti és történeti érveket hoz (a *Hunuguri* nép megjelenése Jordanesnél).⁴ Lényegében ezzel veszi kezdetét a tudományos diskurzus a baskír–magyar kérdésről, azt feltételezve tehát, hogy a baskírok és a magyarok rokon nép (voltak), de a baskírok eltörökösödtek.

Az eredetileg természettudósi indíttatású Peter Simon Pallas (1741–1811), aki oroszországi kutatásai során az Urálban is megfordult, tudott arról, hogy a magyarok őshazája az Urálban volt, s konkrétan Bas-

¹ GOLOVNYOV 2015, 60.

² HERBERSTEIN 1988, 163; WITSEN 2010, II, 981–982.

³ GOLOVNYOV 2015, 59–60.

⁴ FISCHER 1774, 79–80.

kiriát nevezte meg a magyarok egykori lakhelyeként.⁵ A fischeri koncepció épült be Nyikolaj Karamzin nagy Oroszország történetébe is, tehát hogy a baskír egy olyan eltörökösödött népcsoport, amelynek eredeti nyelve a magyar volt.⁶ A későbbiek során ez tekinthető domináns elképzelésnek, ami talán legszínvonalasabban, már szélesebb argumentációval, professzionális kutatómunka eredményeképpen, forráskritikával, a szakirodalom széles körű felhasználásával, érvek ütköztetésével Danyiil Avramovics Hvolszon Magyarországon is jól ismert alapvető munkájában került lefektetésre. Hvolszon szerint a magyarok „a baskírok közé tartoztak”, amire a 13. századi nyugati utazók művei és a korábbi muszlim kútfők utalnak. Úgy vélte, hogy a magyar népnév a Maszúdi által lejegyzett badzsgardból ered.⁷

Reprezentatívnak mondható kiadványokban (mint az Orosz enciklopédia),⁸ vagy kisebb közleményekben is (mint például a baskírok között antropológiai felméréseket végző Ujfalvy Károlynál)⁹ a baskír–magyar rokonság álláspontja jelent meg. Érdekes, és a kor tükré, hogy a fizikai antropológiai felméréseket döntőnek tartották az etnogenetikai kérdésekben. Ez a természettudományos, pozitívista szellemiség is szerepet játszott abban, hogy sokan az 1917 előtti historiográfia csúcspontjának tartják a harkovi származású Szergej Ivanovics Rugyenko *Baskírok* című kétkötetes művét (bár a második kötet már az 1920-as években jelent meg), ami valóban reprezentatív, szép kivitelezésű kiadvány volt, színes térképmellékletek sokaságával. Rugyenko „egzakt” adatai megerősíteni látszottak a korábbi konszenzust: „a fizikai antropológiai adatok arról tanúskodnak, hogy aligha lehet a baskírokat a török népek közé sorolni” – írta.¹⁰ Természetesen ekkor is voltak kutatók, akik a baskírokat a nyelvük alapján a török népek közé sorolták (például az oroszországi népek klasszifikációját elvégző Georgi),¹¹ ám ők nem feltétlenül foglalkoztak az eredetkérdéssel.

Baskíria területén a 19. században megjelentek a „helyi” történetírók is (például Muhateszalim Umetbajev), ám talán a tudomány hierarchikus természete miatt az ő nézeteik is igazodtak a „fősodorhoz”.¹²

1917-tel lehet zárni a kutatástörténet első szakaszát. A baskír–magyar problematika tudományos megalapozása a „német” tudósoktól ered, domináns pozícióban van az a nézet, amely a baskír–magyar rokonságot feltételezi, és értelemszerűen azt, hogy a magyarok valaha Baskíria területén éltek.

A SZOVJET KORSZAK TÖRTÉNETÍRÁSA, ENNEK SZAKASZAI

Az 1918 utáni szovjet historiográfia teljesen új periódus kezdetét jelenti a történetírásban, ám ez a korszak is több különböző szakaszra osztható. A szovjethatalom gyakorlatilag újrajazolta, újratemtette Észak-Eurázsia néprajzi térképét. Ez a baskírokra is hatással volt – lásd a teptyárok betagozását az újonnan formált modern baskír nemzetbe – bár körükben a nemzeti ébredés korszaka „magától” is elkezdődött, amit jól mutat a szovjetek elől emigráló baskír nemzeti értelmiség tevékenysége. Mégis, a történelem úgy alakult, hogy a szovjethatalomnak köszönhetően jött létre a mai Baskíria, benne a nemzeti tudományos intézetekkel.

Az irodalmi baskír nyelv is ekkor, az 1920-as években került kidolgozásra a déli és keleti dialektusok alapján, de az egyes nyelvjárások közti különbségek igen jelentősek.¹³ 1922-ben jött létre a Baskíria

⁵ PALLAS 1786, 81.

⁶ KARAMZIN 1989, 250.

⁷ HVOLSZON 1869, 102–114.

⁸ RESZ T. 3. 1873.

⁹ UJFALVY 1877, 118–120.

¹⁰ RUGYENKO 1916, 306–307.

¹¹ GEORGI 1776, 94.

¹² JAKUPOV 2015, 41.

¹³ BAISEV 1955.

kutatása társaság, a baskíriai népművelésügyi népbiztosság szervezésében (az önálló baskír akadémiai intézet viszont csak 1951-ben került megalapításra). Ennek kiadványai főleg gazdaságtörténeti, statisztikai, helytörténeti jellegűek voltak.¹⁴

Az 1920-as években a pokrovszkiji szellemiségű történetírás volt meghatározó Szovjet-Oroszországban. Tehát egy később „vulgármarxistának” nevezett felfogás, nemcsak erőteljes gazdaságtörténeti, osztályharcos megközelítéssel, de az 1917 előtti orosz állam történetének, az orosz sovinizmusnak a masszív kritikájával. Ez az időszak abból a szempontból szerencsés volt, hogy kedvezett a regionális és nemzeti-ségi történetírások fejlődésének.

Témánkat tekintve, mintegy inerciaként megmaradt az ugorkérdés jelentősége. A baskír tudományos központ koordinálásával intenzív régészeti feltárások kezdődtek. A fiatal régész, Alekszej Viktorovics Smidt 1928-ban tárta fel a bahmutyinói kultúrát, amit ő a magyarokhoz kötött (fontos érve volt, hogy a kultúra a 9. században szűnik meg, amikor a magyarok elhagyják Baskíriát).¹⁵ Ezzel „meglett” a magyarok régészeti hagyatéka Baskíriában, tehát immáron az archeológia is igazolni látta a korábbi korok kutatásait. (Egyébként Smidt volt a nyevolínói temető felfedezője is 1930-ban.)

Az 1930-as években fordulat következett be a szovjet történettudományban. A pokrovszkiji iskolát vulgármarxistaként elvetették, az orosz történelem „rehabilitálódott”. Érdekes, hogy ekkor Ufába került, mintegy száműzetésként, a 20. század első felének egyik legnagyobb orosz történésze, a kolonizációs teória talán legjelentősebb gyakorlati alkalmazója,¹⁶ Matvej Kuzmics Ljubavszkij (egyébiránt *Mozsari* falu szülötte), aki az 1930-as évek elején a baskíriai történeti kutatásokat irányította. Az ő közreműködésével adtak ki a mai napig alapvető forráskiadványokat Baskíria történetének tanulmányozásához. Ekkor már kezdett felemelkedni egy új baskír kutatói nemzedék. Többeket Moszkvába küldtek tanulni, ezzel is szorosabbá vált a tudományos centrum és a periféria kapcsolata.¹⁷

A baskír–magyar kérdéssel Ljubavszkij is foglalkozott az 1930-as években. Ő már szakított a baskírok magyar eredetkoncepciójával, és eredendően is török származású népként gondolt rájuk, akik az Aral-tó környékéről vándoroltak a Dél-Urálba. Viszont azt feltételezte, hogy a baskírok jelentős ugor szubsztrátumnépességet találtak az Urálban, amiről toponímiai adatok tanúskodnak. Ez inkább csak sejtés volt a részéről, és felhívta a figyelmet arra, hogy szükséges lenne a baskíriai toponímia kutatása. Ljubavszkij tanulmánya bár megelőzte korát, de végül publikálatlan maradt, és csak nemrég került elő.¹⁸

Sajnos az 1930-as évek repressziói a tudományos értelmiséget is érintették. A. V. Smidt (1935) és M. K. Ljubavszkij (1936) is a sztálini terror áldozata lett. A tudományos elit lefejezése értelemszerűen visszavetette a kutatásokat. A másik fontos fejlemény, ami lebénította a történettudományokat is, a marxizmus dominanciája volt az 1930-as évektől. Noha a marrizmus nyelvészeti teória, de hatása más tudományokra is kiterjedt. Az a feltevés, hogy minden nyelv minden szava négy tőre vezethető vissza, a klasszikus összehasonlító nyelvtudomány elvetése, valamint az a feltételezés, hogy a nyelv a marxizmus fogalmaival leírható tisztán gazdasági-társadalmi jelenség (az adott közösség belső viszonyai mindig fontosabbak, mint a külső hatások), visszavetette a migrációkutatásokat.¹⁹ A marrizmussal 1949-től számoltak le, de új korszak csak az 1950-es évek második felében indul a szovjet történettudományban. Az 1950-es évek második fele nemcsak a politikában, de a történettudományban is az enyhülés periódusa.²⁰ A dogmák mellett ismét tere nyílt a tudományos vitáknak is.

¹⁴ Lásd például BKSZ 1926.

¹⁵ MAZSITOV 1968, 76.

¹⁶ LJUBAVSZKIJ 1909.

¹⁷ JAKUPOV 2015, 44–45.

¹⁸ FESKIN 2007.

¹⁹ Hasonló összefüggés mutatható ki a marrizmus/marxizmus dominanciája és a szovjet antinormannizmus között.

²⁰ SZIDOROVA 1997.

Bizonyára nem véletlen, hogy témánk kutatása szempontjából is rendkívül termékenynek bizonyult ez az időszak.

1957-ben fedezte fel Nyijaz Abdulhakovics Mazsítov a déli jövevény turbaszli kultúrát.²¹ Ugyanebben az időben különítette el a szverdlovszki,²² uráli régészeti iskola vezetője, Vlagyimir Fjodorovics Genying a nyugat-szibériai eredetű kusnarenkovói kultúrát (melyet ő „ugor-szamojédnak” tartott).²³ Szintén Genying érdeme az imenykovói kultúra elkülönítése az 1960-as évek elején.²⁴ Ugyanakkor különítette el Galina Ivanovna Matvejeva a karajakupovói kultúrát,²⁵ azaz Baskíria ma ismert, számunkra is releváns régészeti képe a kultúrákat illetően nagyjából az 1950-es évek végén, 1960-as évek elején alakult ki. De a magyar Erdélyi István is folytatott 1958-ban régészeti kutatásokat Baskíriában, a mai napig nem publikált kusulevói temetőben (aminek esetleges magyar eredetét feltételezte).²⁶

Ekkoriban még mindig erős pozíciókkal rendelkezett a baskír–magyar rokonság teóriája és a magyarok baskíriai őshazájára vonatkozó elképzelés. 1958-ban a neves etnográfus Sz. A. Tokarjev, lényegében a 18. századi fischeri téziseket visszamondva azt írta, hogy a baskír finnugor eredetű nép, a magyarhoz áll a legközelebb, de eltörökösödött.²⁷

O. N. Bader és V. A. Oborin sokat idézett régészeti monográfiája a Káma-vidék történetéről (1958) a bahmutyinói kultúrát legalábbis részben magyarnak vélte, de az északibb nyevolinói és lomovatovói kultúrát is az ugorokkal vagy a magyarokkal hozta összefüggésbe.²⁸

A baskír–magyar kérdés historiográfiájában fordulópontnak tekinthető az 1960-as évek elejétől kiadott *Baskíria régészete és néprajza* című ötkötetes korpusz, ami reprezentatív, összegző kiadványnak számított. Ebben a neves régész, az egyébként elsősorban bronzkorral foglalkozó Konsztantyin Vlagyimirovics Szalnyikov már megkérdőjelezte a bahmutyinói kultúra magyar jellegét, és általában véve szkeptikusan viszonyult a magyarok esetleges baskíriai tartózkodásának kérdéséhez. Ő inkább az iráni („szarmata-alán”) hatást emelte ki Baskíria történetében, és az általában kusnarenkovói-karajakupovóinak tartott régészeti emlékeket Sztjerlitamaktól Sztarohalilovóig a „török nomádokkal” (azaz a baskírokkal) hozta összefüggésbe.²⁹

Az általában az autochtonitást hangsúlyozó Szalnyikov írásában nem feltétlenül csak a vaskorhoz képest kevésbé mozgalmas bronzkor kutatójának óvatosabb szemlélete jelenik meg, hanem talán a marrizmus gyenge visszhangját is felfedezhetjük művében. Főleg, hogy az autochtonitás-teóriák abban a periódusban népszerűek voltak. Rauf Barajevics Ahmerov 1952-ben megjelent tanulmánya a baskír etnogenezisérről, ha nem is fogad el teljesen tagadó álláspontot a magyarok baskíriai jelenlétéről, de sokkal inkább a szarmata-alán hatást tartja fontosnak a baskír etnogenezis szempontjából. A régi és az új így kapaszkodik egymásba, illeszkedve azokhoz az új nézetekhez, melyek már kritikusabban viszonyultak a baskír–magyar rokonság évszázados felvetéséhez.³⁰

Jellemző, hogy már a *Baskíria régészete és néprajza* első kötetében viszonylag nagy teret kapott a baskír–magyar kérdés, elsősorban R. G. Kuzejev és T. G. Garipov tanulmánya révén. Megállapításuk szerint semmi alapja nincs a baskír–magyar rokonság elképzelésének, vagy a baskírok ugor eredetének, a baskír

²¹ MAZSITOV 1959.

²² Szverdlovszk neve 1991 óta ismét Jekatyerinburg.

²³ GENYING 1972, 266–267, 294–295.

²⁴ GENYING 1964, 125.

²⁵ MATVEJEVA 1968.

²⁶ ERDÉLYI 2008, 75.

²⁷ TOKARJEV 1958, 173.

²⁸ BADER–OBORIN 1958, 137–139, 154–163.

²⁹ SZALNYIKOV 1964, 7–15.

³⁰ AHMEROV 1952.

és a magyar két külön nép.³¹ A kiváló magyar kutató, Németh Gyula is lehetőséget kapott, hogy publikáljon ebben a korpuszban, megállapítva, hogy a baskírok és a magyarok között nem volt nyelvi kapcsolat, amit pedig a közös törzsnevekről ír (Gyarmat–Jurmati, Jenő–Jenej, Nyék–Nagman, Keszi–Kesze, Mogyer–Miser, Gyula–Julaman) az tulajdonképpen R. G. Kuzejev kutatásain alapszik.³²

Ugyancsak ennek a termékeny periódusnak az eredménye B. A. Szerebrennyikov akadémikus rövid, de velős tanulmánya, ami a mai napig az egyik legjobb munka a baskír–magyar kérdésről (1963-ban Ufában külön füzetben adták ki). Szerebrennyikov következtetései, megállapításai ma is mérvadóak: 1) a magyarok biztosan nem vettek részt *tömegesen* a baskír etnogenezisben, mert ennek valamilyen nyoma kellene legyen; 2) a baskír nyelvben magyar jövevényszavak nincsenek; 3) a baskírok érkezésekor a magyarok tömegei már elhagyták a Volga–Urál-vidéket; 4) a baskírok megjelenése a térségben nem tehető a bulgárok megjelenése előtti időkre; 5) ugyanakkor nem kizárt, hogy a magyarok egy csoportja hátramaradt keleten.³³

Szintén az 1950-es–1960-as évek fejleménye, hogy a félamatőr próbálkozások után, melyek híre Magyarországra is megérkezett,³⁴ megszülettek az első jelentősebb professzionális eredmények a toponímiai kutatások terén, amit már Ljubavszkij is sürgetett. 1956-ban jelent meg Dzsallil Ginijatovics Kiekbajev baskír toponímiáról szóló monográfiája. Ő elképzelhetőnek tartotta magyarokkal összefüggésbe hozható elemek meglétét a baskíriai toponímiai rétegben – például a Bisaul Ungart esetében (hogy került Ungar helynév Baskíriába?).³⁵

A baskíriai helynevek kapcsán talán a legtermékenyebb szerző Azat Kamalov volt, aki számos munkájában szintén feltételezte magyar eredetű helynevek meglétét a baskíriai toponímiában, mint az *Ar/Eri* víznevek, a *Magas* oronímiák, a *Veres*, *Varjas* helynevek.³⁶ (A baskíriai kutatók előszeretettel hivatkoztak a magyar Rásonyi László munkáira, aki szintén feltételezte magyar helynevek és törzsnevek meglétét a baskíroknál.)³⁷

1980-ban jelent meg a Magyarországon is jól ismert, reprezentatív baskír toponímiai szótár, amelyben a következő helynevek kapcsán olvasható esetleges magyar eredet elképzelése: *Bisaul-Ungar*, *Biz* hidronímiák, *Vas(jazi)*, *Veres*, *Magas*.³⁸ Történészként nem vagyok illetékes állást foglalni ezen etimológiák helyességét illetően. Amennyiben egyfajta historiográfiai inercia is szerepet játszhatott abban, hogy efféle elképzelések megszülettek, akkor is figyelemre méltó, hogy a témával foglalkozó baskíriai nyelvészek többsége megengedhetőnek tartotta magyar eredetű helynevek meglétét a Dél-Urálban.

Ezen elképzelések alátámasztására óvatos, tekintélyes külső támogatás is érkezett. Az 1960-as években kezdett kibontakozni Alekszandr Konsztantyinovics Matvejev nagy hírű szverdlovszki toponímiai iskolája. Az orosz észak és az Urál szubsztrátumtoponímiájának kutatásában is múlhatatlan érdemeket szerzett Matvejev készítette el az Urál toponímiai szótárait. Ezekben magyar eredetét valószínűsítette a *Biszerty* víznévnek, a *Magas* oronímiáknak. Ugyanakkor óvatosságra intett a kérdéssel kapcsolatban, megjegyezve, hogy a dél-uráli esetleges magyar helynevek száma csekély (Matvejev volt az, aki meggyőzően mutatta ki, hogy manysi toponímia is csak a Szilva folyó térségében van jelen az Urál nyugati oldalán).³⁹ Matvejev toponímiai iskolája ma is működik Jekatyerinburgban, figyelemre méltóak a *Voproszi Onomasztyiki* folyóiratban megjelent tanulmányok, különösen azok, melyekben korai, 18. századi

³¹ GARIPOV–KUZEJEV 1962.

³² KUZEJEV 1957; NÉMETH 1971, 249–262.

³³ SZEREBRENNYIKOV 1963.

³⁴ MUNKÁCSI 1902.

³⁵ KIEKBAJEV 1956.

³⁶ KAMALOV 1971, 287–290.

³⁷ RÁSONYI 1970.

³⁸ SZTB, 35–36, 41, 43.

³⁹ MATVEJEV 1980, 40–43; MATVEJEV 1985, 70; MATVEJEV 1990, 239–240.

feljegyzések alapján vizsgálják az Urál helyneveit – hiszen az egykori, még évszázadokkal ezelőtt feljegyzett, ugornak tartható helynevek jelentős része mára elveszett (ruszifikálódott vagy turkizálódott).⁴⁰

A baskíriai esetleges ugor/magyar toponímiákat illetően a legmesszebb talán Firdausz Gilmatgyinova Hiszamitgyinova ment el, aki masszív ugor, sőt, magyar szubsztrátumtoponímiát feltételez Baskíriában (*Vasas, Veres, Magas* stb.), ezek párhuzamait kimutatni vélte az Urál keleti régióiban is.⁴¹

Az 1960-as években tehát jelentős előrelépés történt a kutatásban. Végleg háttérbe szorult az elképzelés a baskír–magyar rokonságról, ugyanakkor az újonnan felfedezett régészeti kultúrák és a toponímiai anyag vizsgálata új értelmezések sokasága előtt nyitotta meg az utat.

Az 1970-es években a kitágult értelmezési keretek új vitákat generáltak. 1974-ben Bolsije Tyigani temetőjének felfedezése és Magna Hungaria Je. A. Halikova által ajánlott régészeti rekonstrukciója V. F. Genyng és Ny. A. Mazsitov éles kritikájával találkozott.⁴² Bár Mazsitov az 1968-as és 1973-as monográfiáiban még a bahmutyinói kultúra magyar eredete mellett érvelt, de az 1970-es évektől megváltozott ez irányú elképzelése.⁴³ Az 1980-as évektől megjelent munkáiban már a bahmutyinói kultúra helyi jellegét hangsúlyozta, a kusnarenkovói–karajakupovói emlékeket pedig a baskírokhoz kapcsolta.⁴⁴

A Halikova-féle Magna Hungaria-elmélet hívei és legismertebb továbbfejlesztői az ufai Vlagyimir Alekszandrovics Ivanov és a keleti magyarokkal összefüggésbe hozott csijaleki kultúra elkülönítője, a kazanyi Jevgenyij Petrovics Kazakov maradtak.⁴⁵ V. A. Ivanov inkább a keletibb, „urálabb” karajakupovói kultúrát azonosította a magyarokkal. Érvei között a régészet adatai mellett toponímiai érveket is felsorakoztatott (*Magas*).⁴⁶

R. G. Kuzejev 1974-es monográfiája a baskír nép eredetéről a mai napig alaplátnak számít. Kuzejev intenzíven használta a sezseréket (a nemzetségi családfákat), munkásságban már a korai időktől fogva „vörös fonalként” vonul végig a baskírok erős fragmentáltsága. A magyar vonatkozásokat illetően óvatosságra int: a jurmatiak magyar eredetét nem tartja valószínűnek. Kétségesnek tartja a bahmutyinói kultúra ugor/magyar jellegét is. Az esetleges magyar tényező helyett egy ún. „bulgár-magyar komponens” szerepét emeli ki a baskír etnogenezisben: ebből eredhet, hogy bizonyos törzsnevek (Jurmati, Jenej), a baskírok és a magyarok között ismétlődnek. A baskír–magyar kapcsolatrendszer tehát nem etnogenetikai jellegű, hanem az esetleges közös elemeknek etnopolitikai háttere lehet. Amikor a baskírok megérkeztek a Dél-Urálba, a *magyarok* már elhagyták ezt a térséget.⁴⁷

Ugyanakkor Abu-Hámid és Jákút ismert adatai alapján felveti, hogy a középkori Magyarországon baskírok is éltek.⁴⁸ Nagyjából ez a koncepció olvasható 1992-ben megjelent monográfiájában a Volga–Urál-vidék néptörténetéről, és a 2015-ös reprezentatív akadémiai kiadvány is ezt tükrözi.⁴⁹ Az 1970-es–1980-as években olyan munkák is megjelentek, elsősorban a szovjetunióbeli „török” szerzőktől, amelyek egyre merészebb feltételezéseket fogalmaztak meg a magyarokra gyakorolt török hatásról és dominanciáról (török származású, kaukázusi eredetű madzsarok; az ugorokat „néppé szervező” törökök; jelentős baskír közösség a magyarok között és Magyarországon; a „baskír Julianus barát”).⁵⁰

⁴⁰ SZMIRNOV 2012

⁴¹ HISZAMITGYINOVA 1988, 102–111.

⁴² GENYNG 1977, 317–321; MAZSITOV 1989, 276–279.

⁴³ MAZSITOV 1968; MAZSITOV 1973, 137–140.

⁴⁴ MAZSITOV 1981, 23–28.

⁴⁵ IVANOV 1984, 38–75; IVANOV 1999; KAZAKOV 2003, 79–87.

⁴⁶ IVANOV 1997, 96.

⁴⁷ KUZEJEV 1974, 124–125, 378–381, 402–403, 438.

⁴⁸ KUZEJEV 1974, 447.

⁴⁹ KUZEJEV 1992, 54–56, 60.

⁵⁰ ZAKIJEV 1978, 46–49.

Az 1970-es évektől tehát illetően módon alakult át a historiográfiai környezet, s ebben jelent meg Sz. F. Mirszanova jól ismert, de kora tendenciáihoz már kevésbé illeszkedő, mondhatni elavult cikke az áltólólágos – általa viszonylag kiterjednek vélt – baskír–magyar nyelvi kapcsolatokról, amit Vásáry István meggyőzően cáfolt.⁵¹

KUTATÁS AZ 1990-ES ÉVEKTŐL

Az 1990-es évek az etnonacionalista „robbanás” kora Oroszországban, ami elsősorban a nem orosz nemzetiségek körében volt észlelhető.⁵² Ennek árnyékában a baskíriai történetírásban az 1970-es években megindult tendenciák a 2000-es években logikus kiteljesedésükhöz érkeztek. A 2002-ben Rinat Juszufov szerkesztésében megjelent *Baskírok* című kiadvány már a 3-4. századra teszi a turkizáció kezdetét a Dél-Urálban. A bahmutyinói kultúra török, a baskírok a 8-9. században már teljesen elfoglalták a Dél-Urált. Abból, hogy vannak közös (törzs)nevek a baskíroknál és a magyaroknál, mint a Gyoma, Jurmati (Gyarmat), Jenő, még semmi nem következik.⁵³ Érdekes, hogy a baskírok kevert antropológiai jellege itt arra szolgál érvként, hogy már ősidők óta a Dél-Urálban tartózkodtak, a kusnarenkovóiak europidok voltak, a karajakupovóiak embertani képe pedig a mai baskírokéhoz áll a legközelebb.⁵⁴ Ebben a történeti koncepcióban a magyaroknak már nem nagyon van helye az Urál történetében.

Ny. A. Mazsitov 2010-ben kiadott Baskíria története szerint magyarok soha nem éltek az Urálban. Eszerint a magyarok a 6–7. századtól kezdve a kazárok mellett éltek, és részt vettek a transzkaukázusi hadjáratokban. A baskír–magyar probléma csakis onnan adódik, hogy baskírok éltek a magyarok között: Julianus barát is baskír volt, és a baskírok keresésére indult keletre.⁵⁵ A Mazsitov által előadott narratíva nem teljesen új, előzményeit részben láttuk, de a szerző merített az emigráns baskír történetírásból is. Ahmatzaki Validi-Togan – akinek a Szovjetunió széthullása után nagy kultusza kezdődött Baskíriában, és művét az 1990-es években adták ki először Baskíriában – azt írta, hogy a Jurmati, Jenej törzsnevek nemcsak arról tanúskodnak, hogy a magyarok között baskírok voltak, de arról is, hogy a baskírok uralkodtak a magyarok fölött.⁵⁶ Ez a könyv annyiban is kicsit riasztó, hogy már Ptolemaiosznál felfedezni véli a baskírokat. Ez a gondolat sem új, már V. Ny. Tatyiscsevnél is megtalálható volt, igaz, teljesen más historiográfiai környezetben.⁵⁷

Igazságtalan lenne úgy gondolni, hogy a magyarok uráli jelenlétének kétségbe vonása kizárólag valamilyen etnonacionalista hullám terméke lenne. Korunk egy legbriliánsabb kutatója, Vlagyimir Vlagyimirovics Napolszkih arra hívta fel a figyelmet, hogy a permi nyelvekben nincsenek ugor/magyar szavak, és az Urál nyugati térségében nincsenek ugor/magyar helynevek. Vagyis az ugorok/magyarok szerepe a térség történetében elenyésző.⁵⁸ Napjainkban Vlagyimir Alekszandrovcics Ivanov régészeti iskolája az a jelentős ufai műhely, amely továbbra is a magyarok jelentős, meghatározó szerepével számol Baskíria történetében a Kr. u. I. évezred második felében.

Mindenféle szkepszis ellenére is a magyarok egykori tartózkodása a Volga–Urál vidékén, beleértve a mai Baskíria területét is, aligha vonható kétségbe. Ezt elég nagy tömegű bizonyíték támasztja alá:

⁵¹ MIRSZANOVA 1981, 37–48, VÁSÁRY 1985.

⁵² GOLOVNYOV 2004, 6.

⁵³ JUSZUPOV 2002, 14, 16.

⁵⁴ JUSZUPOV 2002, 27., 33–34.

⁵⁵ MAZSITOV-SZULTANOVA 2010, 202–206.

⁵⁶ VALIDI-TOGAN 2010, 31.

⁵⁷ TATYISCSEV 1995, 66.

⁵⁸ NAPOLSZKIH 2015, 233–248.

írott kútfők vallomásai a magyarok volga–uráli őshazájáról (Anonymus Gestája és a magyar krónikás hagyomány, a 13. századi utazók beszámolóí, a sok tekintetben még feltáratlan keleti irodalom és az oroszországi hagyomány); a magyar nyelv azon szavai melyek nyelvünkön kívül csak a Volga–Urál vidék nyelveiben fordulnak elő (disznó, sarló stb.); a baskíriai néphagyomány, amelyben igenis szerepelnek az egykor az Urálban élt magyarok (és a magyar származás hagyománya bizonyos családoknál);⁵⁹ a Baskíria felé mutató nagyszámú régészeti emlék.

ÖSSZEFOGLALÁS

Nagyjából ez a gondolati ív rajzolódik ki az irodalom áttanulmányozása után. Mi következik mindebből? Egyrészt önmagában érdekes annak feltárása, hogyan alakult a tudásunk a baskír–magyar problémáról. Másrészt az is tanulságos, hogy még egy ilyen viszonylag szűk, specifikus téma kutatási narratíváját is hogyan határozzák meg az általánosabb historiográfiai tendenciák. Harmadszor, a tapasztalat azt mutatja, hogy a történettudomány ugyan öles léptekkel halad előre, de új dolgot nehéz mondani,⁶⁰ és az új, vagy újnak mondott vélekedések is jelentős részt már régóta meglévő tézisek alkalmasint új argumentációval felvértezett kiadásai, illetve hogy alkalmasint 50-60 éves szakmunkák a mai napig kikezdhethetlen értékekkel rendelkeznek.

IRODALOM

- АНМЕРОВ 1952: Ахмеров, Р. Б.: Некоторые вопросы этногенеза башкир по археологическим данным. *Советская Этнография* 1952:3, 36–49.
- ВАДЕР–ОВОРИН 1958: Бадер, О. Н. – Оборин, В. А.: *На заре истории Прикамья*. Пермь 1958.
- БАЙСЕВ 1955: Баишев, Т. Г.: *Башкирские диалекты и их отношения к литературному языку*. Москва 1955.
- ВКСЗ 1926: *Башкирский краеведческий сборник*. Уфа 1926.
- ERDÉLYI 2008: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest 2008.
- FESKIN 2007: Фешкин, В. Н.: Древняя история башкир в материалах М. К. Любавского. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена* № 19 (45) 2007, 264–268.
- FISCHER 1774: Фишер, И. Э.: *Сибирская история*. Санкт-Петербург 1774.
- GARIPOV–KUZEJEV 1962: Гарипов, Т. М. – Кузеев, Р. Г.: Башкиро-мадьярская проблема. In: *Археология и этнография Башкирии* I. Ред. Р. Г. Кузеев, К. В. Сальников. Уфа 1962, 336–343.
- GENYING 1964: Генинг, В. Ф.: К вопросу об этническом составе населения Башкирии в I тысячелетия нашей эры. In: *Археология и этнография Башкирии* II. Ред.: Р. Г. Кузеев, К. В. Сальников. Уфа 1964, 111–129.
- GENYING 1972: Генинг, В. Ф.: Южное Приуралье в III–VII вв. н. э. (проблема этноса и его происхождения). In: *Проблемы археологии и древней истории угров*. Москва 1972, 221–295.

⁵⁹ GYÓNI 2019, 232.

⁶⁰ A korai magyar történelem kutatásában az elmúlt évek legnagyobb, és tényleg újszerű felfedezése, hogy sikerült bizonyítani a magyarok 10. századi kapcsolatrendszerét az Urál térségével. Ez teljesen új, lélegzetelállító perspektívát ad a honfoglalás utáni magyar történelem értelmezéséhez.

- GENYING 1977: Генинг, В. Ф.: Проблема происхождения венгров. *Советская археология* 1977:1, 317–321.
- GEORGI 1776: Георги, И. Г.: *Описание всех в Российском государстве обитающих народов*. Санкт-Петербург 1776.
- GOLOVNYOV 2004: Головнёв, А. В.: *Ненцы. Кочевники тундры*. Екатеринбург 2004.
- GOLOVNYOV 2015: Головнёв, А. В.: Этнопортрет империи в трудах П. С. Палласа и И. Г. Георги. *Уральский Исторический Вестник* № 3 (48) 2015, 59–69.
- GYÓNI 2019: Gyóni G.: *A magyarság hajnalán*. Budapest 2019.
- HERBERSTEIN 1988: Герберштейн, С.: *Записки о Московии*. Москва 1988.
- HISZAMITGYINOVA 1988: Хисамитдинова, Ф. Г.: Угроская субстратная топонимия на -ш/-с в Башкирии. In: *Проблемы древних угров на Южном Урале*. Уфа 1988, 102–111.
- HVOLSZON 1869: Хвольсон, Д. А.: *Известия о Хазарах, буртасах, болгарах, мадьярах, славянах и руссах*. Санкт-Петербург 1869.
- IVANOV 1984: Иванов, В. А.: *Пути степных кочевий*. Уфа 1984.
- IVANOV 1997: Иванов, В. А.: *История Башкортостана с древнейших времен до 60-х годов XIX в.* Отв. ред. Х. Ф. Усманов. Уфа 1997.
- IVANOV 1999: Иванов, В. А.: *Древние угры-мадьяры в Восточной Европе*. Уфа 1999.
- JAKUPOV 2015: Якупов, Р. И.: Этнографическое изучение башкир. In: *Башкиры*. Отв. ред.: Р. Г. Кузеев – Е. С. Данилко. Москва 2015, 39–49.
- JUSZUPOV 2002: Юсупов, Р. М.: *Башкиры. Этническая история и традиционная культура*. Уфа 2002.
- KAMALOV 1971: Камалов, А. А.: Данные гидрономии к проблеме этногенеза башкир. In: *Археология и этнография Башкирии IV*. Ред.: Р. Г. Кузеев, Уфа 1971, 287–290.
- KARAMZIN 1989: Карамзин, Н. М.: *История государства Российского*. Москва 1989.
- KAZAKOV 2003: Казаков, Е. П.: Чияликская культура In: *Угры. Материалы VI-ого Сибирского симпозиума «Культурное наследие народов Западной Сибири» (9-11 декабря 2003 г., Тобольск)*. Тобольск 2003, 79–87.
- KIEKBAJEV 1956: Кiekбаев, Д. Г.: *Вопросы башкирской топонимики*. Уфа 1956.
- KUZEJEV 1957: Кузеев, Р. Г.: *Очерки исторической этнографии башкир Ч. I*. Уфа 1957.
- KUZEJEV 1974: Кузеев, Р. Г.: *Происхождение башкирского народа*. Москва 1974.
- KUZEJEV 1992: Кузеев, Р. Г.: *Народы Среднего Поволжья и Южного Урала. Этнополитический взгляд на историю*. Москва 1992.
- LJUBAVSZKIJ 1909: Любавский, М. К.: *Историческая география России в связи с колонизацией*. Москва 1909.
- MATVEJEV 1980: Матвеев, А. К.: *Географические названия Урала*. Свердловск 1980.
- MATVEJEV 1985: Матвеев, А. К.: *Топонимия Урала*. Свердловск 1985.
- MATVEJEV 1990: Матвеев, А. К.: *Вершины Каменного Урала. Названия гор Урала*. Челябинск 1990.
- MATVEJEVA 1968: Матвеева, Г. И.: Памятники I тысячелетия новой эры левобережья р. Белой. In: *Археология и этнография Башкирии III*. Ред. Н. В. Бикбулатов, Р. Г. Кузеев, Н. А. Мажитов. Уфа 1968, 113–121.
- MAZSITOV 1959: Мажитов, Н. А.: Курганный могильник в деревне Ново-Турбаслы. In: *Башкирский Археологический Сборник*. Уфа 1959, 114–142.
- MAZSITOV 1968: Мажитов, Н. А.: *Бахмутинская культура*. Москва 1968.
- MAZSITOV 1973: Мажитов, Н. А.: *Тайны древнего Урала*. Уфа 1973.
- MAZSITOV 1981: Мажитов, Н. А.: Южный Урал в VI–VII вв. In: *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Отв. Ред.: С. А. Плетнева. Москва 1981, 23–28.

- MAZSITOV 1989: Мажитов, Н. А.: E. A. Chalikova – A. M. Chalikov: Altungarn an der Kama und im Ural (Das Graberfeld von Bolschie Tigani). Вр. 1981. *Советская археология* 1989:2, 276–279.
- MAZSITOV–SZULTANOVA 2010: Мажитов, Н. А. – Султанова, А. Н.: *История Башкортостана. Древность и средневековье*. Уфа 2010.
- MIRZANOVA 1981: Миржанова, С. Ф.: О древних этно-языковых связях башкир и венгров. *Советская тюркология* 1981:1, 37–48.
- MUNKÁCSI 1902: Munkácsi B.: Baskír helynevek. *Ethnographia* 13 (1902) 156–170.
- NAPOLSZKIH 2015: Напольских, В. В.: *Очерки по этнической истории*. Казань 2015.
- NÉMETH 1971: Немец, Ю. Ф.: Венгерские племенные названия у башкир. In: *Археология и этнография Башкирии* IV. Отв. Ред.: Р. Г. Кузеев Уфа 1971, 249–262.
- PALLAS 1786: Паллас, П. С.: *Путешествие по разным местам российского государства Ч. 2. Кн. 1.* Санкт-Петербург 1786.
- RÁSONYI 1970: Rásonyi L.: Azonos földrajzi nevek a baskír és magyar földön. *Magyar Nyelv* 72 (1970) 48–53.
- RESZ: *Русский Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург 1873.
- RUGYENKO 1916: Руденко, С. И.: *Башкиры. Опыт этнологической монографии. Часть 1. Физический тип башкир*. Петроград 1916.
- SZALNYIKOV 1964: Сальников, К. В.: Итоги и задачи изучения археологии Башкирии. In: *Археология и этнография Башкирии* II. Ред.: Р. Г. Кузеев – К. В. Сальников. Уфа 1964, 7–15.
- SZEREBRENNYIKOV 1963: Серебренников, Б. А.: *К вопросу о связи башкирского языка с венгерским*. Уфа 1963.
- SZIDOROVA 1997: Сидорова, Л. А.: *Оттепель в исторической науке. Советская историография первого послесталинского десятилетия*. Москва 1997.
- SZMIRNOV 2012: Смирнов, О. В.: Субстратная мансийская топонимика. *Вопросы Ономастики* 2012/1. 43–79.
- SZTV: *Словарь топонимов Башкирской АССР*. Ред.: А. А. Камалов. Уфа 1980.
- TATYISCSEV 1995: Татищев, В. Н.: *Собрание сочинений Т. IV. История Российская. Часть вторая*. Москва 1995.
- ТОКАРJEV 1958: Токарев, С. А.: *Этнография народов СССР*. Москва 1958.
- UJFALVY 1877: Уйфальви, К.: Башкиры, мещеряки и тептяри. *Известия Русского Географического Общества* Т. 13. Вып. 2. 1877, 118–120.
- VALIDI-TOGAN 2010: Валиди-Тоган А.: *История башкир*. Уфа 2010.
- VÁSÁRY 1985: Vásáry I.: A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben. *Nyelvtudományi Közlemények* 87 (1985) 365–388.
- WITSSEN 2010: Витсен, Н.: *Северная и Восточная Тартария, включающая области, расположенные в северной и восточной частях Европы и Азии*. Амстердам 2010.
- ЗАКJIEV 1978: Закиев, М. З.: Об этнониме «мишар» и происхождение мишарей. *Советская тюркология* 3 (1978) 42–49.

БАШКИРО-МАДЬЯРСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ЗЕРКАЛЕ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье рассматривается эволюция российской историографии по башкиро-мадьярской проблематике. Начиная с 18 в. стало преобладать мнение о башкиро-мадьярском родстве, об угорском происхождении башкир, предполагая участие мадьяр в истории Башкирии. После 1917 г. произошла определенная институализация исторических наук в Башкирской АССР, но при интерпретации новых археологических открытий исходили из уже существующих схем. 30-40-е годы принесли множество трагедий и для исторических наук, но, в частности, «благодаря» им стал заниматься этой темой такой крупный историк как М. К. Любавский. Пожалуй, самым интенсивным и плодотворным периодом были годы со второй половины 50-х годов 20 столетия. Было окончательно отторгнуто представление о башкиро-мадьярском родстве, но расширились археологические и лингвистические базы исследования. С 70-х годов наблюдается осторожный процесс скептического подхода относительно мадьярского влияния на этногенез башкир, который, дойдя до своего логического конца в последнее время уже вообще отрицает пребывание венгров на Южном Урале. В статье демонстрируется, что возникновение и формирование разных взглядов, даже по такой относительно узкой проблематике как башкиро-мадьярский вопрос происходит не независимо от общих историографических тенденций.